

Propozycja wychowania religijnego osób ze znacznym i głębokim upośledzeniem umysłowym. Orientacja katolicka

Proposal of religious education of people with significant and deep mental retardation. Catholic orientation

DOI 10.25951/3818

Wstęp

Człowiek jest istotą wielowymiarową, która rozwija się wielokierunkowo. Niniejszy artykuł przedstawia wybrane katolickie koncepcje wychowania religijnego osób ze znacznym i głębokim upośledzeniem umysłowym. Przed zaprezentowaniem propozycji Krzysztofa i Katarzyny Lauschów oraz Jeana Vaniera omówione zostaną w skrócie kwestie terminologiczne, charakterystyka religijności osób z niepełnosprawnością umysłową oraz troska Kościoła rzymskokatolickiego w sprawach wychowania osób z niepełnosprawnością.

Kwestie terminologiczne

Według ustawy z 1997 r. „niepełnosprawną jest osoba, której stan fizyczny lub/i psychiczny trwale lub okresowo utrudnia, ogranicza lub uniemożliwia wypełnianie zadań życiowych i ról społecznych zgodnie z normami prawnymi i społecznymi” (Dz.U. nr 123 poz. 776).

W Polsce pojęć „niepełnosprawność intelektualna” i „upośledzenie umysłowe” używa się zamiennie. Niepełnosprawność intelektualna nie stanowi żadnej określonej jednostki chorobowej. Jest niejednorodną grupą zaburzeń o różnej etiologii, obrazie klinicznym i przebiegu.

Polska przyjęła definicję i stopnie „upośledzenia umysłowego” sformułowane przez Światową Organizację Zdrowia w *Międzynarodowej klasyfikacji chorób*, dziesiąte wydanie (ICD-10)¹, a także przez Amerykań-

¹ Por. World Health Organization (1992), *International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems, Tenth Revision*, Geneva 1992.

skie Towarzystwo Psychiatryczne w *Podręczniku diagnostyki i statystyki*, czwarte wydanie (DSM-IV)².

Zgodnie z DSM-IV niepełnosprawność intelektualna definiowana jest jako znacznie niższy od przeciętnego (IQ 70 i poniżej) ogólny poziom funkcjonowania intelektualnego, któremu towarzyszy istotne ograniczenie funkcjonowania przystosowawczego, co najmniej w zakresie dwóch spośród następujących rodzajów sprawności: porozumiewania się, troski o siebie, trybu życia domowego, sprawności społeczno-interpersonalnych, korzystania ze środków zabezpieczenia pracy, sposobów organizowania wolnego czasu (wypoczynku) oraz troski o zdrowie i bezpieczeństwo. Początek tego stanu musi wystąpić przed 18 rokiem życia (DSM-IV).

Według tej definicji upośledzenie umysłowe dotyczy ograniczeń w aktualnym, obserwowalnym funkcjonowaniu i jest stanem, w którym aktywność jednostki jest ograniczona. Do rozpoznania upośledzenia umysłowego nie wystarcza stwierdzenie niższego poziomu funkcjonowania intelektualnego ocenianego za pomocą ilorazu inteligencji. Nie rozpoznaje się upośledzenia umysłowego u osoby, jeśli nie towarzyszy mu odpowiednio niski poziom funkcjonowania przystosowawczego. Ocena funkcjonowania jednostki winna uwzględniać kontekst wieku, środowiska społeczno-kulturowego, stan zdrowia, uczestnictwo i funkcjonowanie w rolach społecznych.

Według ICD-10 niepełnosprawność intelektualna (obniżenie poziomu rozwoju intelektualnego) to zaburzenie rozwojowe polegające na znacznym obniżeniu ogólnego poziomu funkcjonowania intelektualnego, któremu towarzyszy deficyt w zakresie zachowań adaptacyjnych (w szczególności niezależności i odpowiedzialności).

Snując refleksję o niepełnosprawności intelektualnej należy pamiętać o różnych aspektach. Przede wszystkim ważne jest to, że upośledzenie dotyczy różnych sfer (emocji, uspołecznienia, sprawności motorycznej). Głównymi składnikami niepełnosprawności intelektualnej są niska sprawność procesów poznawczych i zmniejszona kompetencja społeczna. Jest to także stan, który można poprawić, ale nie można go zupełnie wyeliminować.

Według klasyfikacji DSM-IV niepełnosprawność intelektualna w stopniu znacznym (34–20 IQ Wechslera) oznacza poziom rozwoju 3–6-latka. Około 4–5 r.ż. zauważalne jest spóźnienie rozwoju psychofizycznego. Osoby takie mogą opanować samoobsługę, przy stałej opiece mogą wyuczyć się czynności

² Por. American Psychiatric Association (1994), *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM-IV)*, Fourth Edition, Washington, DC.

domowych, ale nie są zdolne do wyuczenia zawodu. Nie przekraczają wieku umysłowego osoby w normie intelektualnej sześciolatniej. Niepełnosprawność intelektualna w stopniu głębokim (19–0 IQ) oznacza najcięższy klasyfikacyjny typ niepełnosprawności umysłowej, odpowiadający rozwojowi dorosłego człowieka na poziomie 3 r.ż. lub niższym.

Kazimierz Kirejczyk przeanalizował różne definicje dotyczące niepełnosprawności intelektualnej z XX w. Odnosząc się do dotychczasowych określeń, proponuje swoją koncepcję, w której

upośledzenie umysłowe, to istotnie niższy od przeciętnego w danym środowisku (co najmniej o dwa odchylenia standardowe) globalny rozwój umysłowy jednostki, z nasilonymi równocześnie trudnościami w zakresie uczenia się i przystosowania, spowodowany we wczesnym okresie rozwojowym przez czynniki dziedziczne, wrodzone i nabyte po urodzeniu (w tym w sporadycznych przypadkach przez czynniki socjalno-kulturowe), wywołujące trwale (względnie) zmiany w funkcjonowaniu ośrodkowego układu nerwowego (Kirejczyk 1978, s. 45).

Franciszek Wojciechowski (2007) uważa, że mówiąc o upośledzeniu mamy na myśli nie tylko stan zmian w organizmie człowieka, ale także ich przyjęcie przez osobę nimi dotkniętą i poziom jej akceptacji przez środowisko. Można zatem, według tego autora, dokonywać pewnego rodzaju przejścia chronologicznego między terminami: wada – uszkodzenie – niepełnosprawność – upośledzenie (Wojciechowski 2007, s. 29). Zwykle niepełnosprawność umysłowa osoby jest największym wyzwaniem, lecz odniesienie środowiska do tej osoby. Coraz częściej zauważa się, że głównym problemem tych ludzi są nie tyle braki w rozwoju inteligencji, co raczej niewłaściwe uformowanie osobowości, spowodowane odrzuceniem, tworzeniem klimatu wrogości, obarczaniem winą za niepełnosprawność. Z tego powodu kwestia odpowiednio przygotowanego środowiska rodzinnego czy rówieśniczego staje się jednym z najpoważniejszych wyzwań edukacyjnych.

Wychowanie religijne, według Katarzyny Olbrycht, jest niezbędnym elementem wychowania integralnego człowieka. Celem wychowania religijnego jest kształcenie: poglądu na świat odwołującego się, obok wiedzy filozoficznej i wiedzy nauk szczegółowych, do wiedzy teologicznej, dającej racjonalne ramy dla wiary; orientacji życiowej jako systemu wartości – celów opartych na religijnej interpretacji sensu życia oraz postaw wobec siebie, świata, innych, które umożliwiałyby realizację przyjętej orientacji życiowej, zakorzenionej w wybranej religii. Olbrycht uważa, iż wychowanie religijne obejmuje trzy obszary: edukację religijną, wychowanie do religijności oraz wychowanie do i w określonej religii.

Edukacja religijna dotyczy wiedzy o: religii jako zjawisku kulturowym, jej istocie, roli w życiu jednostek i społeczeństw; własnej religii (wyznawanej); religii własnej wspólnoty kulturowej i społecznej (jeśli jest inna od wyznawanej); innych religiach, szczególnie religiach występujących lokalnie. Wychowanie do religijności jest kształceniem otwartości i wrażliwości na transcendencję, potrzeby szukania sensu życia i śmierci, kształceniem postawy powagi wobec siebie, świata i innych; pogłębianiem refleksyjności i samowiedzy, dążeniem do prawdy oraz podejmowaniem odpowiedzialności za siebie, innych i świat, wynikającej z przyjętej prawdy religijnej. Wychowanie do religijności w sferze praktycznej kształci szacunek wobec symboli, organizacji, form i miejsc kultu religijnego. Wychowanie do określonej religii jest wprowadzaniem w doktrynę, praktyki religijne danej religii oraz kształceniem postaw opartych na wierze związanej z daną religią (Olbrycht 2013, s. 126–128).

Według Józefa Wilka proces wychowania religijnego obejmuje trzy fazy: obudzenie, rozwinięcie i dopełnienie. Faza obudzenia nawiązuje do ujęcia religijności jako relacji osobowej. Po raz pierwszy możliwość ta pojawia się tuż po narodzeniu dziecka i zawarta jest w odniesieniach rodziców do niemowlęcia. To obudzenie do relacji osobowych jest równoznaczne z obudzeniem do życia religijnego, autentycznego, choć załączkowego. Faza rozwinięcia polega na uwrażliwieniu dziecka na najgłębszy sens otaczającej nas rzeczywistości, co dla wierzącego oznacza rozpoznanie i odczytywanie obecności Boga w otaczającym nas świecie. Istotne znaczenie ma tu wartość religijnego życia rodziców, ujawniającego się poprzez modlitwę, praktyki religijne, decyzje, sens nadawany różnym zdarzeniom, pielęgnowanie religijnych tradycji i zwyczajów domowych. Faza dopełnienia jest synonimem pełnego wychowania chrześcijańskiego, którego celem jest doprowadzenie do poznania Boga, „Ojca Pana naszego Jezusa Chrystusa”. Na każdym etapie istotnym elementem jest wychowanie do życia we wspólnocie kościelnej, znaczenie sakramentu pokuty, a także wspólne wyjścia do kościoła parafialnego (Wilk 2002, s. 127–139).

Charakterystyka osób ze znacznym i głębokim upośledzeniem umysłowym

Osoba upośledzona w stopniu znacznym charakteryzuje się poważnie obniżoną sprawnością i szybkością spostrzegania. Spostrzeganie jest też niedokładne. Osoba taka ma trudności w rozpoznawaniu przedmiotów i wyodrębnianiu poszczególnych elementów. Poważnie zaburzona jest koncentracja uwagi, co oznacza m.in., że osoba upośledzona w stopniu znacznym koncentruje się tylko

na przedmiotach służących zaspokajaniu potrzeb lub wyróżniających się czymś (np. zdecydowaną barwą). Dominuje uwaga mimowolna, brak jest uwagi dowolnej.

U osób z upośledzeniem w stopniu znacznym bardzo utrudnione jest również zapamiętywanie. Zakres pamięci jest znikomy, a trwałość pamięci mała. Dziecko potrafi zapamiętać tylko najprostsze układy na rytmice, a osoby dorosłe potrafią powtórzyć zdanie 12-sylabowe; 4 cyfry; zapamiętać i wykonać 3 proste polecenia.

Głęboko opóźniony u osób ze znacznym upośledzeniem jest rozwój mowy. W wieku szkolnym pojawiają się pojedyncze wyrazy. Osoba z upośledzeniem często nie buduje zdań, wypowiada się monosylabami lub jednym wyrazem. Tylko czasami używa prostych zdań, nie odmienia przez przypadki. Mowa osób ze znacznym upośledzeniem intelektualnym jest bełkotliwa, a zasób słownictwa minimalny.

U osób ze znacznym upośledzeniem umysłowym myślenie jest tylko sensoryczno-motoryczne, a dodatkowo bardzo słabo rozwinięte w działaniu. Głęboko upośledzone jest myślenie w wymiarze pojęciowo-słownym. W wieku 8–10 lat dziecko osiąga wiek inteligencji równy 3 lat. Osoby dorosłe zaś nie przekraczają poziomu intelektualnego dziecka w wieku 5–6 lat.

Rozwój ruchowy jest głęboko opóźniony. Osoba ze znacznym upośledzeniem umysłowym opanowuje siadanie i chodzenie w wieku przedszkolnym. Przystwojenie ruchów niezbędnych do wykonywania prostych czynności związanych z samoobsługą wymaga jednak dłuższego ćwiczenia. Motoryka rąk jest także poważnie upośledzona.

Procesy emocjonalne są znacznie ograniczone, podobnie dojrzałość społeczna. Osoby z upośledzeniem w stopniu znacznym nie kontrolują emocji i popędów, są mało samodzielne. Choć są zdolne do okazywania uczuć czy przywiązania, to wyrażają je w sposób najprostszy. Osoby z upośledzeniem umysłowym realizują proste potrzeby oraz dbają o higienę osobistą, jednak maksymalny poziom ich dojrzałości społecznej to 7–8 lat.

Osoby ze znacznym upośledzeniem umysłowym charakteryzują się tak niskim poziomem rozwoju umysłowego, że nauka czytania, pisania czy liczenia jest całkowicie niemożliwa. Będąc w szkołach życia potrafią opanować wiele prostych czynności życia codziennego oraz proste prace wchodzące w skład nieskomplikowanych zawodów. Osoby z takim upośledzeniem nie są jednak zdolne do samodzielnego życia i wymagają opieki innej osoby.

Osoby z głębokim upośledzeniem umysłowym nie są w stanie przekroczyć okresu inteligencji zmysłowej. Jedynie silny bodziec może zaktywizować uwagę

mimowolną, brak jest uwagi dowolnej. Osoby te na ogół nie mówią i nie rozumieją mowy (wydają przeważnie nieartykułowane dźwięki), ale w łagodniejszych przypadkach upośledzenia można nauczyć je prostych pojedynczych wyrazów i rozumienia prostych słów. Możliwe są wówczas pewne próby kontaktu z otoczeniem, np. proste reakcje na najprostsze polecenia.

Upośledzeniu umysłowemu w stopniu głębokim towarzyszą liczne wady słuchu, wzroku, mowy, a także niedowłady i porażenia kończyn. Osoby głęboko upośledzone umysłowo, nawet jako dorosłe, na ogół nie przekraczają ogólnego poziomu sprawności intelektualnej 3-letniego dziecka. Przystosowanie społeczne tych osób osiąga poziom 4-letniego dziecka o prawidłowym rozwoju intelektualnym i społecznym. Zaburzone są praktycznie wszystkie sfery funkcjonowania.

W związku z problematyką niniejszego artykułu warto dokonać refleksji nad charakterystyką religijności osób ze znacznym i głębokim upośledzeniem umysłowym.

O religijności osób ze znaczną i głęboką niepełnosprawnością umysłową nie sposób wypowiedzieć się w sposób dogłębny i definitywny. Można pokusić się o stwierdzenie, że sprawa przeżyć duchowych i religijnych tychże ludzi jest ich tajemnicą. Wiara należy generalnie do takiej sfery (duchowej), której nie da się zmierzyć czy zważyć. Łatwiej jest rozważać zewnętrzne przejawy religijności, związane np. z praktykami religijnymi (typu uczestniczenie we mszy świętej). Niemniej rodzice, opiekunowie zgodnie potwierdzają istnienie doświadczeń religijnych, otwartości na sferę sacrum.

Osoby z upośledzeniem umysłowym w stopniu głębokim

w zasadzie nie są w stanie intuicyjnie poznać Boga, nie mówiąc już o czytelnym dla innych pokazaniu (w jakikolwiek dostępny sposób), że Go kochają. (...) Można przyjąć, że w wychowaniu religijnym (...) chodzi głównie o to, by dać im możliwość doświadczenia Boga przy sobie (Lausch 2003, s. 175).

Opisując doświadczenia ludzi z niepełnosprawnością umysłową

większość niepełnosprawnych zabranych do kościoła nie zważała na to, czy jest to świątynia rzymskokatolicka, anglikańska czy Kościoła Zjednoczonego, ale zwracała uwagę na to, czy jest w niej wiara i miłość. Kiedy słuchali homilii ojca Thomasa, nie interesowała ich jego teologia tomistyczna, lecz ton jego głosu (Spink 2008, s. 184).

Troska Kościoła rzymskokatolickiego o człowieka z niepełnosprawnością

Człowiek jest stworzony na „obraz i podobieństwo Boga”. Ta prawda teologiczna dotyczy mężczyzn i kobiet, zdrowych i chorych, starych i młodych. Osoba pełnosprawna i z niepełnosprawnością jest jednakowo kochana przez Boga Stwórcę. A słowa św. Augustyna: „Niespokojne jest serce człowieka dopóki nie spocznie w Bogu”, można odnieść do każdego człowieka. Stąd wynika potrzeba tworzenia możliwości rozwoju duchowego każdej osoby. Wychowanie religijne wspomagane jest wysiłkami przedstawicieli różnych religii. W krajach europejskich, gdzie dominuje katolicyzm, widać troskę Kościoła rzymskokatolickiego o człowieka z niepełnosprawnością. W Polsce rozwijana jest katecheza osób z niepełnosprawnością intelektualną, tworzone są specjalne programy, pomoce dydaktyczne, ośrodki i wspólnoty. Artykuły naukowe poświęcone wychowaniu religijnemu osób upośledzonych umysłowo zamieszczane są m.in. od 1958 r. w czasopiśmie „Katecheta”³.

Zadania ortokatechezy (rozumianej jako dydaktyka katechetyczna w nauczaniu specjalnym), według aktualnej *Podstawy programowej katechezy Ko-*

³ Warto przytoczyć chociażby wybrane artykuły: K.M. Lausch (1980), *Religijne oddziaływanie na dzieci i młodzież głębiej upośledzoną umysłowo*, „Katecheta”, 24, s. 116–121, 165–169, 208–212; S. Ławrynowicz (1980), *Wzmocnienia pozytywne i negatywne w katechezie*, „Katecheta”, 24, s. 66–69; Z. Rybarczyk (1981), *O sposobie przekazywania prawd wiary dzieciom o obniżonej sprawności umysłowej*, „Katecheta”, 25, s. 157–160; G i T. Kominkowie (1986), *Opieka katechetyczna nad dziećmi niepełnosprawnymi umysłowo*, „Katecheta”, 30, s. 163–171; J. Kawka (1989), *Rewalidacyjne znaczenie religii w życiu ludzi specjalnej troski*, „Katecheta”, 33, s. 157–160; H. Koselak (1990), *Formy wychowania religijnego osób głębiej upośledzonych umysłowo*, „Katecheta”, 34, s. 73–77; M. Bojnowska (1991), *Katecheza dzieci upośledzonych umysłowo w systemie szkolnictwa specjalnego*, „Katecheta”, 35, s. 165–166; B. Wojtkowska (1995), *Z doświadczeń katechetki dzieci specjalnej troski*, „Katecheta”, 39, s. 40–41; A. Nowak (1997), *Katechizacja dzieci specjalnej troski*, „Katecheta”, 41, 3, s. 148–150; R. Harmaciński (1998), *Katecheza osób niepełnosprawnych umysłowo*, „Katecheta”, 42, 4–5, s. 21–29; A. Nowak (1999), *Postawa nauczycieli w procesie integracji dzieci niepełnosprawnych*, „Katecheta”, 43, 3, s. 65–66; W. Kic (2000), *Formy przekazu religijnego w szkole specjalnej*, „Katecheta”, 44, 10, s. 9–13; M. Freła (2002), *Bóg mnie kocha i pragnie, abym nie narzekał (Katecheza dla szkoły specjalnej)*, „Katecheta”, 3; A. Jędruch (2002), *Wspólnota Kościoła (dla szkoły specjalnej)*, „Katecheta”, 5; K. Młynarczyk (2002), *Dlaczego Baranek? (Katecheza dla szkoły specjalnej)*, „Katecheta”, 4; K. Sosna (2002), *Kryteria przygotowania do sakramentów inicjacji chrześcijańskiej osób niepełnosprawnych umysłowo*, „Katecheta”, 46, 7–8, s. 109–123.

ściola katolickiego w Polsce, są sformułowane przede wszystkim dla grupy osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym i znacznym. Ogólne zadania wynikają z podstawowych dokumentów katechetycznych, jakimi są *Dyrektorium ogólne o katechizacji* i *Dyrektorium katechetyczne Kościoła katolickiego w Polsce*. Według *Podstawy programowej Kościoła katolickiego w Polsce*

celem nauki religii uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym jest rozwijanie zdolności we wzroście w świętości, wprowadzenie do funkcjonowania we wspólnocie wierzących, rozumienia i przyjmowania za własne przykazania miłości Boga i ludzi, a przede wszystkim wyposażenie – stosownie do możliwości – w takie umiejętności i wiadomości, które pozwolą na postrzeganie siebie jako dzieci Bożych, stworzonych na Jego obraz i podobieństwo, oraz na pełne uczestnictwo w życiu sakramentalnym (*Podstawa programowa katechezy...* 2010, s. 116).

Mówiąc o procesie wychowania religijnego osób o specjalnych potrzebach edukacyjnych należy zauważyć, że obowiązują tu podobne zasady nauczania i wychowania, jak te, które są definiowane w pedagogice specjalnej czy w pedagogice ogólnej. Dotyczy to przede wszystkim dydaktyki podejmowanych na katechezie działań. Nauczyciel powinien stosować jak najdalej idącą indywidualizację. Warto dostosowywać treści, metody i organizację pracy do indywidualnych potrzeb ucznia. W nauczaniu osób z niepełnosprawnością trzeba wiązać nauczanie z wychowaniem. Szczególną uwagę należy zwracać na wyrobienie właściwego stosunku dziecka/ucznia niepełnosprawnego do samego siebie. Jednym z najważniejszych czynników warunkujących odpowiedni proces wychowania jest stworzenie atmosfery bezpieczeństwa. Im większe poczucie bezpieczeństwa u osoby z niepełnosprawnością, tym lepsze rezultaty wychowania i kształcenia. Proces nauczania winien być tak organizowany, aby wytworzyć wokół wychowanka środowisko wychowawcze, które będzie pozytywnie wpływało na aktywizację ucznia i pozwalało mu na przeżycie satysfakcji z osiągnięć (Doroszevska 1981, s. 18).

Mówiąc o edukacji religijnej warto zauważyć, że osoby z upośledzeniem umysłowym mogą zostać przygotowane do tego, by umiały podejmować decyzje związane z codziennym życiem w taki sposób, aby wyżej stawiać to, co religijne, nad tym, co niezwiązane ze sferą sacrum. Dotyczy to hierarchizowania wartości. Możliwe jest także wychowanie do podejmowania prostych decyzji o charakterze religijnym, które wiążą się z przyszłością, np. w postaci planów czy postanowień. Jest też możliwe budowanie więzi ze wspólnotą osób wierzących. Rozwój wrażliwości na obecność i potrzeby innych ludzi daje się zauważyć dzięki głębokiemu przywiązaniu do grupy wierzących. Wyraża się to

w niesieniu konkretnej pomocy, w odpowiednim zachowaniu i słownictwie, szczególnie w momentach przeżywania tajemnicy sacrum oraz w intencjach modlitewnych.

Rola środowiska wychowawczego w procesie wychowania religijnego

W pedagogice istnieje termin „środowisko wychowawcze”. Jest ono m.in. podstawowym pojęciem pedagogiki społecznej. Halina Radlińska uważa, że środowiskiem życia człowieka jest zespół warunków życia, wśród których bytuje jednostka i czynników przekształcających jej osobowość, oddziałujących stale lub dłuższy czas (Radlińska 1961). Aleksander Kamiński twierdzi, że środowisko wychowawcze jest częścią obiektywnego środowiska społecznego człowieka (wraz z jego podłożem przyrodniczym i kontekstem kulturowym), które tworzą osoby, grupy społeczne i instytucje pełniące zadania wychowawcze, pobudzające jednostki i grupy dzieci, młodzieży i dorosłych do przyswajania wartości moralnych i zgodnych z nimi zachowań społecznych, odpowiadających ideałowi wychowawczemu społeczeństwa (Kamiński 1978, s. 27).

Przestrzeń życia człowieka jest układem krzyżujących się różnych przestrzeni (fizycznej, społecznej, kulturowej, temporalnej, moralnej, transcendentnej etc.), będących swoistymi wymiarami życia ludzkiego, a zatem także środowiska wychowawczego. Ze względu na ramy społeczno-przestrzenne, lokalizację czynników i ich charakter można wyróżnić sześć kręgów środowiskowych: mikrośrodowisko wychowawcze (np. rodzina), lokalne środowisko wychowawcze (np. parafia), okoliczne środowisko wychowawcze, mezośrodowisko wychowawcze, makrośrodowisko wychowawcze oraz globalne środowisko wychowawcze (Winiarski 1992). Zważywszy, że proces wychowania jest niepodzielny, wyodrębnione kręgi środowiskowe nie są rozłączne, wykluczające się, ale tworzą układ elementów współzależnych, wzajemnie warunkujących się. Niezależnie od tego, czy pojmujemy środowisko wychowawcze w sensie obiektywnym, samoistnym czy też w sensie subiektywnym; czy myślimy o wpływach intencjonalnych czy spontanicznych stwierdzamy, że elementy środowiska oddziałują wychowawczo na jednostki i grupy społeczne.

Oddziaływanie środowiska jest zauważalne także w sferze wychowania religijnego. Rodzina, szkoła, grupy parafialne, wspólnoty, według Mieczysława Majewskiego, warunkują wychowanie i kształcenie religijne w sposób niepowtarzalny (Majewski 1995, s. 35–45). W kontekście refleksji o wychowaniu religijnym osób ze znacznym i głębokim upośledzeniem umysłowym i propo-

zycjami, które zostaną przedstawione, wydaje się szczególnie ważne przedstawienie i przypomnienie roli rodziny i wspólnoty w procesie wychowania religijnego.

Podstawowym środowiskiem wychowania w wierze jest „Kościół domowy” – rodzina. Tu następuje przebudzenie zmysłu Boga, tu stawiane są pierwsze kroki w modlitwie, formacja sumienia. Jan Paweł II w następujących słowach pisze o rodzinie jako niezastąpionym środowisku wychowania religijnego:

Działalność katechetyczna w rodzinie ma swój bardzo szczególny charakter, niczym w żaden sposób niezastąpiony, a podkreślany bardzo słusznie przez Kościół, zwłaszcza przez Sobór Watykański II. To rodzicielskie wychowanie w wierze, które powinno się rozpocząć w zaraniu dzieciństwa, dokonuje się już, gdy członkowie każdej poszczególniej rodziny wspomagają się wzajemnie, by wzrastać w wierze przez swoje często milczące, ale wytrwale świadectwo życia chrześcijańskiego, prowadzonego według Ewangelii wśród codziennych zajęć. Wychowanie to utrwała się jeszcze, jeśli z nadejściem wydarzeń rodzinnych, takich jak przyjmowanie Sakramentów, obchód świąt liturgicznych, narodziny dziecka czy żałoba, dba się, aby wyjaśnić chrześcijański czy religijny sens tych wydarzeń. Ale trzeba iść dalej: rodzice chrześcijańscy niech się starają w życiu rodzinnym podejmować i prowadzić dalej formację, otrzymaną skądinąd w sposób metodyczny. Ma to często decydujący i trwały wpływ na dusze chłopców i dziewcząt, gdy tego rodzaju prawdy, dotyczące najważniejszych problemów wiary i życia chrześcijańskiego, są tak na nowo omawiane w atmosferze rodzinnej, przepojonej miłością i szacunkiem. Również samym rodzicom oplaci się trud z tej racji podjęty, bo w tak nawiązanym dialogu katechetycznym każdy bierze i daje (*Catechesi tradendae* 1980, s. 68).

Katecheza rodzinna jest podstawową formą katechezy. Do jej zadań należy podtrzymywanie zdarzeń religijnych, przeżywanie uroczystości i kościelnych spotkań. Katecheza rodzinna, nasycona świadectwem wiary, może dać lepsze efekty niż systematyczna katechizacja w szkole, „oddziałująca bardziej na rozum niż na serce”. Rodzina, jak żadna grupa społeczna, ma odpowiednie środki do tego, żeby nadzwyczaj prosto, przekonująco i praktycznie wychowywać dzieci do modlitwy, miłości Boga i bliźniego. W rodzinie w sposób naturalny łączy się doświadczenie ludzkie i doświadczenie wiary, które przez współczesną katechetykę jest uznane za jeden z podstawowych czynników dynamizowania wychowania i kształcenia religijnego.

Oprócz rodziny także wspólnota chrześcijańska, mała czy duża, jest początkiem, miejscem i celem katechezy. To dzięki niej, według *Dyrektorium ogólnego o katechizacji*, rodzi się głoszenie wiary. Kościelne wspólnoty podstawowe, które są znakiem „żywności Kościoła”, gromadzą ludzi wierzących, poszukujących

Boga i bardziej braterskich relacji, celebrowania misteriów chrześcijańskich i zaangażowania się na rzecz przekształcania społeczeństwa. Wraz z tymi wyzwaniami we wspólnotach wylaniają się także ważne wartości ludzkie: przyjaźń i uznanie osobiste, duch współodpowiedzialności, kreatywność, odpowiedź na powołanie, zainteresowanie problemami świata i Kościoła. W kościelnych wspólnotach podstawowych może się rozwijać bardzo owocna katecheza. Braterski klimat jest bowiem odpowiednim środowiskiem do integralnego działania katechetycznego (*Dyrektorium...* 1998, s. 263).

Propozycje wychowania religijnego osób ze znacznym upośledzeniem umysłowym Katarzyny i Krzysztofa Lauschów oraz Jeana Vaniera

Dzieci ze znaczną i głębszą niepełnosprawnością intelektualną mogą, według Andrzeja Kicińskiego, prowadzić prawdziwe życie chrześcijańskie. Są zdolne do spotkania z Bogiem, który je kocha. Praktyka katechetyczna pokazuje, że przez wychowanie religijne, modlitwę i sakramenty osoby z głębszą niepełnosprawnością intelektualną mogą w pełni uczestniczyć w życiu Kościoła. Istnieje też ściśle powiązanie między wiarą rodziców a wychowaniem religijnym dzieci. Katecheci posługujący wśród osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu głębokim odkrywają potrzebę rozwoju duchowego tych osób. Tworzą atmosferę, która umożliwi uczniom przeżywanie sacrum we wspólnocie religijnej (Kiciński 2010, s. 122, 127).

Uczeń z niesprawnością intelektualną w stopniu znacznym i głębokim ma ograniczone możliwości poznawcze. Wiarę może poznawać poprzez bezpośrednie jej doświadczenie. Miłość Bożą poznaje doświadczając jej bezpośrednio od bliskich i wychowawców, w ich postawach akceptacji, dobroci i konkretnego wsparcia na co dzień. Dobro i miłość Boga poznaje w bezpośrednim kontakcie z pięknem przyrody i otaczającego świata, ale również poprzez poznanie i zachwyty tych, na których patrzy i których naśladuje.

Pierwszą z przedstawianych propozycji wychowania religijnego osób z upośledzeniem umysłowym jest koncepcja Krzysztofa⁴ i Katarzyny Lauschów. Założeniami tej koncepcji są:

⁴ Krzysztof Lausch (ur. w 1954 r., zm. 28 kwietnia 2014 r. w Poznaniu). Polski pedagog specjalny. Uważany jest też za współtwórcę programu nauczania religii w polskich szkołach specjalnych. Przez długie lata dyrektor Zespołu Szkół Specjalnych nr 103 w Poznaniu. W 1995 r. zainicjował powstanie szkolnego oddziału dla dzieci niepełno-

- możliwość doświadczania obecności Boga,
- przełożenie ciężaru odpowiedzialności na rodziców (oni stają się podmiotem),
- rozwijanie umiejętności sytuacyjnego kojarzenia elementów religijnych z poczuciem bezpieczeństwa,
- budzenie pozytywnych emocji w różnych sytuacjach związanych z praktykowaniem wiary,
- kształtowanie społecznie pożądaných nawyków związanych z uczestnictwem w życiu religijnym,
- współdziałanie rodziny, parafii i szkoły⁵.

Książka Krzysztofa Lauscha *Teoretyczne podstawy katechizacji osób głębiej upośledzonych umysłowo* jest próbą całościowego i naukowego opracowania kwestii związanych z katechezą osób z niepełnosprawnością intelektualną. Autor nie tylko postulował konieczność wykorzystania dorobku pedagogiki specjalnej, ale także zebrał i opracował podstawowe wiadomości dotyczące istoty, przyczyn, objawów niepełnosprawności intelektualnej. Publikacja zawiera także wybrane zagadnienia z dydaktyki i wychowania osób z głębszą niepełnosprawnością intelektualną, charakterystykę procesu uczenia się tych osób, problemy metodyki nauczania i wychowania, cele i zadania duszpasterstwa specjalnego oraz istotę i formy wychowania religijnego tych osób. Omawia zatem katechizację osób z niepełnosprawnością intelektualną i pozakatechizacyjne

sprawnych przy ul. św. Floriana w Poznaniu. Wprowadził w tych placówkach wielospecjalistyczną diagnozę indywidualnego przypadku. Na jej podstawie układano dostosowane do potrzeb jednostki programy terapii i nauczania dzieci. Lausch uważany jest za twórcę znaków pomagających dzieciom niepełnosprawnym intelektualnie przeżywanie mszy świętej, a także systemu wspomagającego zrozumienie istoty pierwszej komunii świętej.

⁵ Propozycje zawarte są przede wszystkim w publikacjach: K.M. Lausch, *Religijne oddziaływanie na dzieci i młodzież głębiej upośledzoną umysłowo. I–III*, „Katecheta” 1980, 24, 3, s. 116–120; 4, s. 165–169; 5, s. 208–212; K.M. Lausch (1987), *Teoretyczne podstawy katechizacji osób głębiej upośledzonych umysłowo*, Warszawa: ATK; K.M. Lausch (1990), *Katecheza przedkomunijna osób głębiej upośledzonych umysłowo*, Warszawa: ATK; K. Lausch, K.M. Lausch (2003), *Słów kilka o wychowaniu religijnym dzieci i młodzieży z głęboką niepełnosprawnością intelektualną*, w: *Katecheza specjalna dzisiaj. Problemy i wyzwania*, J. Stala (red.), Kielce: Jedność; K. Lausch, K.M. Lausch (2005), *Wychowanie religijne małego dziecka z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym i znacznym*, w: *Wychowanie dzieci w wieku przedszkolnym*, E. Osewska, J. Stala (red.), Tarnów: Biblos.

sposoby oddziaływania religijnego (takie jak: msza święta, spowiedź, wychowanie moralne, nabożeństwa, pielgrzymki, wspólnoty i obozy wakacyjne). Na końcu omówiono problematykę specjalistycznej pomocy dla rodziców oraz wybrane zagadnienia wychowania seksualnego osób z głębszą niepełnosprawnością intelektualną.

W książce *Katecheza przedkomunijna osób głębiej upośledzonych umysłowo* Krzysztof Lausch naukowo opracował pierwszych pięć lat przygotowania dziecka z głębszą niepełnosprawnością intelektualną do przyjęcia komunii świętej. Autor wymienia typowe niepełnosprawności intelektualne (niedorozwój mowy, zaburzenia rozwoju emocjonalnego, zaburzenia osobowości) i odnotowuje objawy dodatkowe (wzmoczoną lub obniżoną pobudliwość nerwową, występowanie lęków, skłonność do reakcji wybuchowych, inercyjność psychiczną, pobudliwość ruchową, patologizację popędów i potrzeb, niedorozwój sfery ruchowej, niedorozwój narządów zmysłów, niedorozwój fizyczny itp.). Lausch odnosi się krytycznie do współczesnej mu organizacji katechezy osób z niepełnosprawnością intelektualną. Zauważa, że brakuje ośrodków, które zajmują się katechizacją tego typu. Porusza także zagadnienia dyskusyjne twierdząc, że: wychowanie biblijne nie jest w stanie doprowadzić do tego, aby Pismo Święte stało się dla katechizowanych źródłem pewnych prawd; że wychowanie do diakonii może nauczyć pewnych zachowań typu prospołecznego w sensie ogólnym, ale nie doprowadzi do pełnego zrozumienia czym jest służba; że nie jest możliwe doprowadzenie osoby niepełnosprawnej do prawd wiary i wypływającego z nich szczególnego posłannictwa, jakie otrzymuje każdy człowiek; że osoby te nie są w stanie ani zrozumieć, ani przyjąć religijnej motywacji działania dla innych; że trudno stwierdzić, czy i w jakim stopniu wartości moralne mogą być zinternalizowane. Lausch jest przekonany, że w wyniku katechizowania osoby z niepełnosprawnością intelektualną są w stanie przyjąć za pewnik, dzięki ludziom, którzy im towarzyszą, że to Bóg stworzył świat i że ten świat jest pełen jego śladów.

W propozycji wychowania religijnego Krzysztofa i Katarzyny Lauschów, przedstawionej w artykule *Słów kilka o wychowaniu religijnym dzieci i młodzieży z głęboką niepełnosprawnością intelektualną*, istota wychowania religijnego tych dzieci polega na daniu im możliwości doświadczania obecności Boga. Piszą, że:

osoba z głęboką niepełnosprawnością intelektualną oznacza jedynie to, że z punktu widzenia naszych umiejętności (zdolności, wiedzy), z punktu widzenia stworzonych przez nas reguł, zasad, kanonów i ramek, z punktu widzenia poziomu sprawności naszego działania – jest to osoba od nas krańcowo słabsza, mniej wydajna, mniej wydolna, mniej sprawna i mniej rozumiejąca. Z punktu widzenia naszego świata, tzw. normalnych, osoba z głęboką niepełnosprawnością intelektualną wy-

daje się być po prostu zerem, nikim, zbędnym obciążeniem. Ale istnieje – jest człowiekiem i żyje (Lausch 2003, s. 175).

Dlatego ważne jest to, aby osoba z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu znacznym i głębokim przeżywała swoje życie w wierze swoich rodziców i opiekunów. Na rodzicach ma spoczywać ciężar odpowiedzialności za wychowanie. Oni mają obowiązek wprowadzania dzieci na drogę wtajemniczenia chrześcijańskiego. Dlatego rodziców należy uczynić podmiotem katechezy.

Walorem propozycji Lauschów jest niewątpliwie łączenie elementów o charakterze religijnym z poczuciem bezpieczeństwa i wyzwalaniem radości u dzieci oraz łączenie wysiłków trzech podstawowych środowisk dotyczących wychowania religijnego: rodziny, parafii i szkoły.

Inną propozycją dotyczącą wychowania religijnego osób ze znacznym i głębokim upośledzeniem umysłowym są ruchy „Wiara i Światło” oraz „Arka” Jeana Vaniera. Jest to propozycja bardziej ekumeniczna, choć mającą swe korzenie w katolicyzmie. Stanowi pewnego rodzaju przejście od podejmowania wszelkich działań *dla* osób z upośledzeniem umysłowym, na rzecz obecności *przy* tych osobach dzięki doświadczeniu wejścia w Ewangelię ubogich.

Jean Vanier urodził się w 1928 r. w Genewie. Był synem gubernatora generalnego Kanady, a we wczesnej młodości oficerem marynarki wojennej. Po kilku latach służby na jednym z brytyjskich lotniskowców zrezygnował z kariery wojskowej. Zaczął studiować teologię i filozofię. Studia uwieńczył doktoratem na temat Arystotelesa. W 1964 r. Vanier wycofał się z życia naukowego i kupił niewielki dom w Trosly pod Paryżem. Pod wpływem wewnętrznego powołania postanowił odtąd dzielić swe życie z osobami niepełnosprawnymi. Tak założył ruch „Arka” (w nawiązaniu do biblijnej Arki Noego). Oprócz Jeana Vaniera pierwszymi mieszkańcami wspólnoty byli Rafael i Filip, mężczyźni z upośledzeniem umysłowym. Wspólnoty „L’Arche” są miejscami życia osób z niepełnosprawnością intelektualną i tych, którzy przyszli im towarzyszyć, dzieląc z nimi codzienne życie. Obok domów wspólnoty powstają warsztaty terapeutyczne czy bardziej specjalistyczne ośrodki, gdzie zaangażowani są specjaliści. Obecnie działają 154 wspólnoty „L’Arche” w 38 państwach. Żyje w nich około 5 tys. osób. W Polsce istnieją cztery wspólnoty „L’Arche”: w Śledziejowicach koło Krakowa, w Poznaniu, we Wrocławiu i w Warszawie. Nowe wspólnoty przygotowywane są w Szczecinie i w Gdyni.

Vanier współtworzył także ruch „Wiara i Światło”. W kilka lat po powstaniu L’Arche, Jean Vanier wraz z Marie-Hélène Mathieu powołał kolejny ruch, skupiający wspólnotach osoby zdrowe oraz niepełnosprawnych i ich rodziny,

którzy nie mieszkali pod wspólnym dachem, ale w jednej parafii, dzielnicy czy mieście. Tworzą one środowisko koncentrujące się wokół najsłabszych. Ruch ten narodził się w Lourdes, podczas międzynarodowej pielgrzymki osób niepełnosprawnych, zorganizowanej przez Vaniera i Marie-Hélène Mathieu na Wielkanoc 1971 r. Wspólnota „Wiara i Światło” to zazwyczaj grupa 10–40 osób, w skład której wchodzi upośledzeni umysłowo, młodzież i dorośli, ich rodzice oraz przyjaciele. Spotykają się przynajmniej raz w miesiącu na przyjacielskich spotkaniach, dzieleniu się, modlitwie i świętowaniu. Zwykle wspólnoty zakorzenione są w lokalnych parafiach i włączają się w życie swego Kościoła. Ruch „Wiara i Światło” skupia obecnie 1450 wspólnot w 85 krajach. W Polsce są obecne 92 wspólnoty, działające na terenie 23 diecezji.

Ruchy „L’Arche” oraz „Wiara i Światło”, choć powstały na gruncie Kościoła katolickiego, charakteryzują się także powołaniem ekumenicznym. Dziś zrzeszają, np. w Rosji, Indiach czy na Bliskim Wschodzie, ludzi różnych wyznań i religii.

Vanier zmarł 7 maja 2019 r. w Paryżu.

Od 1964 r. Vanier stale był obecny przy osobach z upośledzeniem i ich opiekunach. Zamieszkiwał z nimi pod jednym dachem. Dzięki jego staraniom w wielu krajach powstały liczne wspólnoty. Wśród różnorodnych potrzeb człowieka z upośledzeniem umysłowym Vanier podkreślał, że jedną z najistotniejszych jest pragnienie przyjaźni i kontaktu. Stąd pomysł budowania wspólnot opartych na więzach przyjaźni, który okazał się na tyle uniwersalny, że przekroczył bariery narodowe, kulturowe i religijne.

Vanier określał słabość jako dar oraz szansę, a nawet siłę, która zbliża ludzi do siebie i wyzwala w nich dobro. Był przekonany, że akceptacja własnej słabości oznacza prawdziwy początek duchowego rozwoju każdego człowieka oraz że bez uznania słabości naszej oraz innych niemożliwe jest budowanie prawdziwych relacji. Akceptacja naszej wewnętrznej słabości i ułomności pozwala na budowanie solidarności z osobami potrzebującymi pomocy. Vanier ostrzegał, że w przeciwnym razie grozi nam dominacja nad tymi osobami, co uniemożliwi budowanie autentycznych więzi wspólnotowych. Podkreślał, że osoby z upośledzeniem mają do odegrania wielką rolę we współczesnym świecie i w Kościele. Jego zdaniem osoby te, będąc ograniczone w rozwoju intelektualnym, rozwijają się szczególnie w sferze duchowej i emocjonalnej. Cechuje je nieograniczone zaufanie, wierność w przyjaźni i bezinteresowność, jak również bardzo głębokie wycucie sfery sacrum.

Vanier, widząc potrzeby materialne, psychiczne i duchowe osób z upośledzeniem umysłowym twierdził, że „w Arce, w Wierze i Świetle nie chodzi

przede wszystkim o to, by robić coś dla ludzi – o hojność – ale o to, by być obecnym. Chodzi o sposób słuchania drugiej osoby, o jej przyjęcie, o spojrzenie, o wzajemną obecność” (Vanier 1995, s. 31). Tworzenie więzi i odpowiednich relacji jest priorytetem. Z tego względu rozumiał opcję preferencyjną na rzecz ludzi z upośledzeniem umysłowym jako postawienie najbardziej potrzebujących w centrum grupy i nawiązanie z nimi takiego kontaktu, dzięki któremu wszyscy uczestniczący w niej doznają ubogacenia. Wzajemne obdarowanie poprzez relację przyjaźni okazuje się, jego zdaniem, bardziej ludzkie niż służba cierpiącemu, gdyż pokazuje wartość nie tylko opiekującego się, ale także możliwości człowieka potrzebującego pomocy. Obdarowanie jest obopólne. Człowiek z niepełnosprawnością staje się w takiej sytuacji pełnowartościową osobą, zdolną do bycia darem dla innych.

Według Vaniera formacja opiekunów/asystentów osób z niepełnosprawnością obejmuje wiele wątków sięgających w osobowość i duchowość człowieka. Przyjrzenie się sobie, swoim możliwościom i ograniczeniom jest niezbędne do spełniania zadań opiekuńczych czy wychowawczych. Przede wszystkim jednak służy budowie komunii wspólnotowej jako odpowiedzi na najgłębsze potrzeby i zranienia człowieka cierpiącego. Komunia była od samego początku rozumiana w ruchu „Arka” jako akceptowanie obecności przy drugim człowieku i założenie integrującej wymiany darów:

Jako rodzina ludzka odnajdziemy spokój i spełnienie tylko wtedy, gdy wszyscy bez wyjątku zwrócimy się ku najsłabszym, zauważymy ich i pomożemy im się podnieść. Te osoby nie tylko są ważne, nie tylko są w pełni ludźmi, ale także mają zdolność przemieniania naszych serc, jeśli tylko zechcemy żyć z nimi więzią komunii (Mathieu, Vanier 2014, s. 27).

Zakończenie

Przedstawione pokrótce w artykule propozycje wychowania religijnego osób ze znacznym i głębokim upośledzeniem umysłowym autorstwa Krzysztofa i Katarzyny Lauschów oraz Jeana Vaniera ukazują troskę o rozwój wymiaru duchowego człowieka z niepełnosprawnością intelektualną ze strony przedstawicieli Kościoła rzymskokatolickiego. Szczególnie podkreśla się w nich niezastąpioną rolę środowiska wychowawczego (środowiska rodzinnego i tzw. wspólnot podstawowych) w procesie wychowania i kształcenia sfery religijnej człowieka z niepełnosprawnością. Dowartościowuje się w ten sposób prawdę

o Bogu Stwórcy, który kocha wszystkich ludzi bez wyjątku oraz prawdę o godności każdego człowieka i wzajemnym ubogacaniu się osób.

BIBLIOGRAFIA

- American Psychiatric Association (1994), *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM-IV). Fourth Edition*, Washington DC.
- Doroszewska J. (1981), *Pedagogika specjalna*, Warszawa: PWN.
- https://pl.wikipedia.org/wiki/Niepełnosprawność_intelektualna (dostęp: 24.05.2017).
- Jan Paweł II (1980), *Adhortacja apostolska o katechizacji w naszych czasach „Catechesi tradendae”*, Warszawa: Wydział Nauki Katolickiej Kurii Metropolitalnej Warszawskiej.
- Kamiński A. (1978), *Środowisko wychowawcze – kłopoty definicyjne*, w: A. Kamiński, *Studia i szkice pedagogiczne*, s. 15–28, Warszawa: PWN.
- Kiciński A. (2007), *Katecheza osób z niepełnosprawnością intelektualną*, Lublin: KUL.
- Kirejczyk K. (1987), *Oligofrenopedagogika*, Warszawa: WSPS.
- Konferencja Episkopatu Polski (2010), *Podstawa programowa katechezy Kościoła katolickiego w Polsce*, Kraków: WAM.
- Kongregacja ds. Duchowieństwa (1998), *Dyrektorium ogólne o katechizacji*, Poznań: Pallotinum.
- Mathieu M.H., Vanier J. (2014), *Nigdy więcej sami. Przypoda Wiary i Światła*, Kraków: „JAK”.
- Lausch K.M. (1980), *Religijne oddziaływanie na dzieci i młodzież głębiej upośledzoną umysłowo. I–III*, „Katecheta”, 3, s. 116–120; 4, s. 165–169; 5, s. 208–212.
- Lausch K.M. (1987), *Teoretyczne podstawy katechizacji osób głębiej upośledzonych umysłowo*, Warszawa: ATK.
- Lausch K.M. (1990), *Katecheza przedkomunijna osób głębiej upośledzonych umysłowo*, Warszawa: ATK.
- Lausch K., Lausch K.M. (2003), *Słów kilka o wychowaniu religijnym dzieci i młodzieży z głęboką niepełnosprawnością intelektualną*, w: J. Stala (red.), *Katecheza specjalna dzisiaj. Problemy i wyzwania*, Kielce: Jedność.
- Lausch K., Lausch K.M. (2005), *Wychowanie religijne małego dziecka z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym i znacznym*, w: E. Osewska, J. Stala (red.), *Wychowanie dzieci w wieku przedszkolnym*, Tarnów: Biblos.
- Majewski M. (1995), *Pedagogiczno-dydaktyczne wartości katechezy integralnej*, Kraków: Poligrafia Salezjańska.
- Olbrycht K. (2013), *Współczesne obszary pedagogiki chrześcijańskiej*, „Paedagogia Christiana”, 1/31, s. 121–135.

- Radlińska H. (1961), *Pedagogika społeczna*, Wrocław: Ossolineum.
- Rozen B. (2008), *Edukacja religijna osób z niepełnosprawnością intelektualną. Studium pedagogiczno-religijne*, Olsztyn: „Hosianum”.
- Spink K. (2008), *Cud, przesłanie i historia. Jean Vanier i Arka*, Kraków: „Znak”.
- Wilk J. (2002), *Pedagogika rodziny*, Lublin: IP KUL JP II.
- Winiarski M. (1992), *Współdziałanie szkoły i środowiska – aspekt socjopedagogiczny*, Warszawa: Wydawnictwo UW.
- World Health Organization (1992), *International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems, Tenth Revision*, Geneva.
- Wojciechowski F. (2007), *Niepełnosprawność. Rodzina. Dorastanie*, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- Vanier J. (1995), *Komunia: serce przy sercu*, „Światło i Cienie”, 2(8).
- Ustawa z dn. 26 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osoby niepełnosprawnej (Dz.U. nr 123, poz. 776).

STRESZCZENIE

Artykuł przedstawia wybrane koncepcje wychowania religijnego osób ze znacznym i głębokim upośledzeniem umysłowym. Aby zaprezentować propozycje Krzysztofa i Katarzyny Lauschów oraz Jeana Vaniera omówione zostały w skrócie kwestie terminologiczne, charakterystyka religijności osób z niepełnosprawnością umysłową oraz troska Kościoła rzymskokatolickiego dotycząca kwestii wychowania osób z niepełnosprawnością.

SŁOWA KLUCZOWE: wychowanie religijne, troska Kościoła rzymskokatolickiego o osoby z niepełnosprawnością, propozycja wychowania religijnego Krzysztofa i Katarzyny Lausch, propozycja wychowania religijnego Jeana Vaniera

SUMMARY

This article presents selected concepts of religious education for persons with severe mental retardation. In order to present the proposals of Krzysztof and Katarzyna Lausch and Jean Vanier, author briefly discuss the terminological issues, the characteristics of the religiosity of people with mental disabilities and the concern of the Roman Catholic Church in the education of people with disabilities.

KEYWORDS: religious education, concern of the Roman Catholic Church for people with disabilities, proposal of religious education of Krzysztof and Katarzyna Lausch, proposal of religious education of Jean Vanier

SŁAWOMIR CHROST – Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach
e-mail: schrost@op.pl

Historia / Article history

Przysłano do redakcji / Received: 6.07.2019

Przysłano do redakcji po recenzjach / Received in revised form: 10.10.2019

Data akceptacji do publikacji / Accepted: 15.10.2019

Dyscyplina naukowa: pedagogika